

No latviešu periodikas vēstures

Runājot par mūsu laikrakstu aizsakumiem, par latviešu kalendāra jaunības laiku un pirmajiem tulkojumiem no cittautu klasikas latviešu valodā, bieži nākas pieminēt Kārļa Fridriha Vatsona vārdu. Atzīmējot jūnija mēnesi viņa 200. dzimšanas dienu, jāsaka, ka viņš tiešām bijis ceļa cirtējs vairākās kultūras jomās. Protams, rakstot par 18. un 19. gadsimta vācu tautības literātiem, kas darbojušies Latvijā, nevilus nāk prātā Laokoona brīdinājums no Trojas kara laikiem: baidos danajus pat tad, kad tie nes dāvanas (timeo Danaos et dona ferentes). Cik daudzi nav izlikušies par «kultūras nesējiem», un cik tad ir «atnests»? Bet, tā kā patiesība ir vienmēr konkrēta, pievērsīsimies faktiem. Ir taču, piemēram, atšķirība starp progresīvo vācu publicistu G. Merķeli un bēdīgi slaveņo jaunlatviešu nīdēju Jelgavas mācītāju R. Šulcu. Atstatums tiešām kā no rijas jumta līdz zvaigznēm.

Kārlis Vatsons dzimis Jelgavas Pētera akadēmijas latīņu valodas un literatūras profesora M. Vatsona ģimenē. Arī pats skolojies «Academia Petrina» sienās, studējis ārzemēs, bet atsaukts priekšlaikus atpakaļ, kad Pāvils I dod rīkojumu Krievijas pavalstniekiem atgriezties mājās. 23 gadus nostrādājis par mācītāju nelielajā Lestenes draudzē Kurzemē. Tautas vidū bijis labi ieredzēts. Dzīvojis trūcīgi un agri miris (1826). «Savtīgs, mantkārīgs, lepns un savām baudām padevies mācītājs ir divkārt nosodāms,» teicis K. Vatsons. Vairāk bijis literāts un zinātnieks nekā praktisks teologs. Piederējis pie racionālistu pulciņa, kas grupējās ap K. G. Zontāgu.

1816. gadā nāk klajā K. Vatsona sastādītā «Lasāma grāmata latviešu bērniem par labu sarakstīta». Neteiksim, ka tā būtu īpaši slavējama. Tas ir pirmais, vēl nedrošais K. Vatsona solis latviešu kultūras laukā.

cinājumi vēlāk izrādas pareizi, apbrīnojams ir viņa redzesloka plašums.

1817. gada augustā K. Vatsons referē Kurzemes literatūras un mākslas biedrībā par pasākumiem latviešu kultūras veicināšanai. Ortodoksālais luterānisms ieaudzinājis tautā nevajadzīgu svētulības garu. Laicīgās grāmatas zemnieki sauc par «niekiem», maz iegādājas un lasa. Tautā trūkst zinātniskas izglītības elementu. Bet tieši tas ir vajadzīgs. K. Vatsons ierosina paplašināt latviešu kalendāra literāro pielikumu un izdot laikrakstu latviešu valodā «Mēneša Avīze jeb padoma Devējs pie tās jaunas brīvestības būšanas». Šī izdevuma tā sauktais «proves»

Dzimtībušana Kurzemē vēl nav atcelta. Tautā ejošo literatūru (kalendārus, mācību grāmatas, populārzinātniskos rakstus) vēl vērīgi kontrolē vietējā muižniecība un garīdzniecība. Autoru iniciatīva joprojām ir saistīta. K. Vatsons vēl gājis ierasto ceļu: didaktiski stāstiņi, ētiskas pamācības, padomi ārstniecībā. Vietumis kāds Kurzemes dabas apraksts («Pie Kuldīgas ir liela upe, ko sauc Vente un tanī upē liela rumbe, kur viss tas ūdens nogāžas it stāvu»). K. Vatsons raksta par saimniekiem, kas slikti baro kalpus un dzen kalpu bērnus nepiemērotā darbā. Igaunijā jau bijusi zemnieku brīvlaišana, bet kā tad Kurzemē? «Ja zemniekiem brīvestība tiktu dota, tad visi taptu brīvi, gājēji un pirtnieki tāpat kā saimnieki.»

Ar tautas izglītību Kurzemē ir bēdīgi, atzīst K. Vatsons grāmatīņas priekšvārdā. Ābece, lūgšanu un dziesmu grāmatas — tas arī viss ierastais mācību inventārs. Grūta ir pāreja tūlīt no ābece uz bērna saprašānai maz piemēroto garīgo tekstu. Kad visa šī lauzīšanās pabeigta, saka: «Tas bērns ir izmācīts.» Bet kāda tur jēga? Nav brīnums, ka K. Vatsons ir vēlāk komisijā, kurai jādomā par latviešu skolotāju semināru Kurzemē.

Nodibinoties Kurzemes literatūras un mākslas biedrībai, K. Vatsons ir viens no tās aktīvākajiem locekļiem. Viņš bieži referē un savus lasījumus arī publicē. Viņa interešu lokā ir galvenokārt Latvijas vēsture, etnogrāfija un latviešu valoda. Viņš pievērsās Kurzemes senajam iedalījumam pirms vācu iebrukuma, zīmē Kurzemes kartes un sekmē trigonometriskos mērījumus; vāc laika novērojumus, pēti latviešu tautas un latviešu valodas izcelšanos; referē par zemgaļu virsaišiem Vestartu un Nameisi, par Rīgas un Jelgavas nosaukumu rašanos; meklē apakšzemes avotus, raksta par valodu mijiedarbību un tamlīdzīgi. Ja arī ne visi K. Vatsona se-

ti» anonīmi publicēts dzejolis «Latviešu valodai»: «Lai tauta manto svešu gudras ziņas, Bet neatstāj no tēvu valodiņas.» Zīmīga ir frāze, kas raksturo dzimtās valodas svaru: «Bez tevis nebūtu vairs latvieši.» Bet daudzus gadus vēlāk līdzīgu domu pauž jaunlatvieši, piemēram, A. Kronvalds vēstulē B. Dirīkim: «Esmu pārliecinājies, ka tie, kuri brēc, ka ar vācu valodu vien iespējama apgaisošana, ka tie bļautās vai nu bērna prātā, vai ar lapsas gudrību, gribēdami pāvest uz iznikšanas ceļu.»

Iepazinies ar K. Vatsona uzskatiem par latviešu pagātņi un nākotņi, Auseklis tam veltījis pantu:

numurs vēl tagad atrodams LCVVA fondos. K. Vatsona priekšlikums tobrīd šķiet priekšlaicīgs, un «Latviešu Avīzes» viņa vadībā sāk iznākt tikai ar 1822. gadu.

1819. gadā Kurzemes literatūras un mākslas biedrībā notiek dzīva domu apmaiņa jautājumā par latviešu pārvācošanu. Jau gadsimta sākumā Jaunais Stenders izteicis vēlēšanos, lai Kurzemē būtu tikai viena tauta un viena valoda, tātad vācu. Kareivīgais vācu mācītājs A. Konradi izvirza saukli: «Keine Letten mehr» (Vairs nekādu latviešu!). Zināmi panākumi šādai tendencei Kurzemes zemnieku vidū jau ir, un K. G. Elferfeldam 1819. gada 19. II ar nožēlu jāraksta: «Līdz tie atjēgsies, viņu bērni jau būs pārvācoti un tos neatgriezīs vairs nekāds tautas lepnums.»

Pret apgalvojumu, ka latviešu valoda ir rupja, nabadzīga un attīstības nespējīga, uzstājas K. Vatsons. Latviešu valoda, pēc viņa domām, ir skaista, vijīga un bagāta, un tauta izglītojama ar savas dzimtās valodas palīdzību. Iznīcināt kādas tautas valodu nozīmē atņemt tai pašu dārgāko. Vēršamies pret latviešu tautas un latviešu valodas varmācīgu asimilāciju, K. Vatsons nebūt negrib, lai latvieši paliktu uz līdzšinējās garīgās attīstības pakāpes. Viņš cer, ka reiz izveidosies patstāvīga latviešu kultūra. K. Vatsona viedoklis šīnī disputā vērtējams pozitīvi. Dzimtā valoda ir pēdējā barjera, aiz kuras sākas tautas ceļš uz Nekurieni...

Šo domu K. Vatsons atkārtoti arī 1821. gada 14. decembra vēstulē K. G. Zontāgam, rakstīdams par laikraksta «Latviešu Avīzes» galvenajiem mērķiem: «...sargāt latviešu tautas īpatnību un valodu, nopietni un jokiem apkarot ģermanomāniju, tādēļ ka tāds, kas savu tautu un savu valodu nicina, ir pats nicināms... Pie tam piedzīvojumi rāda, ka mūsu pārvācotie latvieši ir parasti nederīgi muļķi, ne šis ne tas.» Latvieši jāpacel pāri līdzšinējam egoistiskajam partikulārismam, lai tauta sāk sevi apzināties par nāciju. Latviešiem jāsāk izprast Terencija teikto: homo sum, et nihil humani a me alienum puto (Esmu cilvēks, un nekas cilvēcisks man nav svešs).

Šīnī sakarā jācītē kāds «Latviešu Avīžu» 1827. gada 11. numurā ar parakstu «Latvie-

*«Prāts Tev' vis nemān', ka vēl nāks laiks,
kad vēl tēviņa ziedēs,
Un kad iz gruvešiem dzims spēcīgais
varoņu gars;
Tādēļ vairogu sāki kalt un karogus rakstīt,
Ka lai tautietis pais dziedādams karā var
jāt.»*

1822. gadā par spīti Kurzemes muižniecības pretdarbībai, kas iesniedz pat oficiālu protestu «visas zemes vārdā», K. Vatsonam izdodas panākt, ka Jelgavā sāk iespiest pirmo latviešu laikrakstu. Toreizējo situāciju parāda K. Vatsona vēstule K. G. Zontāgam 1821. gada 14. XII. «Bet par šo lietu lūdzu daudz neko nerunāt, jo tas varētu sacelt atkal jaunas asinis... Avīzes vadība ir ļoti apgrūtināta, jo jāsargās kaut ko rakstīt, kas kungiem nepatīk un tomēr jāraksta tas, kas zemniekus interesē.» Dažādu šķēršļu dēļ «Latviešu Avīzes» tā arī neklūst par populāru laikrakstu un pēc K. Vatsona nāves (1826) paliek arvien konservatīvākas un tālākas sākotnējām iecerēm. K. Vatsona vadības laikā šis nelielais divlapiņu izdevums sniedz tomēr katru nedēļu samērā daudz zemniekiem noderīgu padomu, sekmē lasītprasmes augšanu tālaika Kurzemē. Ar laikraksta izdošanu saistīto darbu dēļ K. Vatsons jebkuros laika apstākļos mēro ceļu no Lestenes uz Jelgavu. Jo, kā saka profesors K. Krūze K. Vatsonam veltītajā nekrologā: «Nekas cits viņu vairāk nenodarbināja un viņu tā pagalam neaizņēma kā latvieši. Viņu labā viņam neviens darbs nebija par grūtu un nekas par dārgu.»

K. Vatsona laikā laikrakstā ir samērā daudz materiālu par pašu latviešu dzīvi, īpaši Kurzemē, jo redaktora viedoklis skaidrs: «Mums šķiet, ka vajaga papriekšu savu pašu mājokli labi pazīt un to vērā ņemt, kas mīlā tēvu zemē notiek, pirms izmeklējam, kādas tās svešās zemes un ko tur viņā tālumā ļaudis dara.»

Ar 1818. gadu K. Vatsons rosīgi piedalās pie Kurzemes latviešu kalendāra literārās daļas veidošanas. Viņš necenšas kalendāru pārblīvēt ar didaktiskām pamācībām «uz sprediķu vīzi», bet dod dabaszinātniskus rakstus